VIII. 126
E121/3

EMLÉKBESZÉD

A DEBRECZENI CASINÓ

1921. ÉVI OKTÓBER 31-IKI EMLÉKÜNNEPÉLYÉN

Gr. TISZA ISTVÁN

ARCKÉPÉNEK LELEPLEZÉSE ALKALMÁVAL

TARTOTTA:

DR. TÓTH LAJOS

EGYETEMI TANÁR.

A TISZTA JÖVEDELMET A DEBRECZENI Gr. TISZA ISTVÁN SZOBOR-ALAP JAVÁRA FORDITJUK.

ÁRA 20 KORONA.

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM Ajándékkönyvtár pecsétje

KIADJA: CSÁTHY FERENC M. KIR. TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYEGYETEMI KÖNYVKERESKEDÉSE DEBRECZEN 1921.

EMLÉKBESZÉD

A DEBRECZENI CASINÓ

1921. ÉVI OKTÓBER 31-IKI EMLÉKÜNNEPÉLYÉN

Gr. TISZA ISTVÁN

ARCKÉPÉNEK LELEPLEZÉSE ALKALMÁVAL

TARTOTTA:

DR. TÓTH LAJOS

EGYETEMI TANÁR.

A TISZTA JÖVEDELMET A DEBRECZENI Gr. TISZA ISTVÁN SZOBOR-ALAP JAVÁRA FORDITJUK.

ÁRA 20 KORONA.

DEBRECZENI M. KIR. TUDOMÁNYEGYETEM
FILOZOFIAI SZEMINÁRIUM.
Szám: 357. Beszerzés éve: 1921-XI 12.

KIADJA: CSÁTHY FERENC M. KIR. TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYEGYETEMI KÖNYVKERESKEDÉSE DEBRECZEN 1921.

E 1[illegible]

Hegedüs és Sándor irodalmi és nyomdai részvénytársaság Debreczen.

Tisztelt Ünneplő Közönség!

A nagy embereket, az emberek nagyságát kettőn lehet mérni. Mérni lehet a bennük rejlő lelki sajátosságokon, lelki erőkön és mérni lehet azokon a hatásokon, azokon az eredményeken, melyek müködésük nyomán járnak. A kettő ugyanis nem mindig jár együtt.

A legkiválóbb lelki sajátosságok, a legcsodálatosabb lelki erők nyomán sem jár a várt hatás, a várt eredmény, ha a nemzet, melyre ezeknek a lelki sajátosságoknak, ezeknek a lelki erőknek hatni kellene, nem képes a maga egészében ezeknek a kellő fölfogására, nem képes arra, hogy ezeket a saját cselekvései rugóivá tegye. Ilyenkor megértés nélkül áll a hős, nemzetének fagyos közönye, sokszor támadások, guny, megvetés, martirhalál jár müködése nyomán.

Viszont van rá eset, hogy a beállott eredmény mögött nem találjuk a kiváló lelki sajátosságoknak, a csodás lelki erőknek azt a sommáját, mely a beállott eredménynek megfelelne, mikor is valójában nem is az az egy ember az eredménynek az okozója, kire azt visszavezetik, — amint hogy valóban igen kivételes nagyságnak kell lenni annak, aki valamely nemzet életfolyamán, a nemzet valamely jelentős életeseményének okozójául csakugyan odaállitható. Hiszen az ilyen eredmények rendszerint ezer és ezer, kisebb és nagyobb, közvetlen és közvetett ok hatásai. Ha azonban egy emberre csakugyan visszavezethetők: ugy ezek a hatások, ezek az eredmények a legbiztosabb mérői a benne csakugyan meglevő nagy qualitásoknak.

Tisza István igazi nagyságát akkor látom, ha a benne

rejlő lelki sajátosságokra, lelki erőkre tekintek. Áll ez, az emberi léleknek akármelyik megnyilvánulására: akár az erkölcsi, akár az értelmi, akár a cselekvési erőre tekintsek. Erőivel nincsenek arányban a müködése nyomán járt eredmények. Csakugyan a nemzet tragikus hőse volt, mint Zrinyi avagy Rákóczi (lásd Beöthy Zsolt 1919 okt. 31-én tartott emlékbeszédét, a Magyar Könyvtár kiadásában 6 lap). Széchenyiből világmüveltsége, Kossuthból a magyar léleknek mindent áthevitő tüze, Deákból puritán önzetlensége, a jogérzet mélysége és örök magyarsága volt meg benne, mondja Beöthy Zsolt (u. o. 32 lap).

Ha a hatását, ha a müködése nyomán járó eredményeket tekintjük, ugy nem látjuk Tiszát egész nagyságában. Maga Tisza mondotta: „nem hittem, hogy a magyar nemzet engem meg nem ért" (v. ö. Beöthy i. m. 22. l.). Szava csakugyan a pusztában kiáltó szó volt. (Gondolatok gr. Tisza Istvánról, Budapesti Szemle 518, 519 sz. 104 old.) Amit megvalósitani akart, az vagy egyáltalában nem sikerült neki, vagy pedig nem ugy sikerült, amint azt akarta, amint azt szerette volna. A Tisza lelkének egyik legmélyebb ismerője állapitja meg, hogy a sorsnak csodálatos megtévedése, mely nem a fiut helyezte abba a korba, midőn a nemzet lelkére egy nagy egyéniség nemes ideálizmusának még hatnia lehetett: és nem az apát abba a korba, mely inkább diplomatizálást, taktikázást és tranzigálást kivánt. (Gondolatok 106 lap.) Emlékezzünk rá vissza, hogy egy országgyülési képviselő 1911 junius 7-én pisztolymerényletet követett el a képviselőházban az elnöklő Tisza István ellen, mikor is a merénylő saját magát is megsebesitette. Emlékezzünk rá vissza: a merénylőnek a betegágya mellé igen előkelő ellenzéki politikusok résztvevő szavakkal és virágokkal járultak . . . és a magyar esküdtszék a merénylőt fölmentette. (V. ö. Szász K. Tisza István. Élet- és jellemrajzi vázlat, Bpest 1920, 38. és 39. old.) És amikor a martirhalált halt Tisza Istvánt hazaviszik Gesztre, hogy az ősi családi földbe eltemessék, Tisza egyik kedves cselédje . . . megállitotta a temetésre szóló harangokat. (Szász K. i. m.) Ugy, hogy méltán kiált föl ezeknek a szomoru időknek egyik leghivatottabb költője:

»Hallga! Mi vásárzaj csap égre fel?
Nézd, Magyarország zajlik, ünnepel!
Egy ország pántlikázta fel magát,
Mikor temetik legnagyobb fiát.« (Végvári.)

Csakugyan legnagyobb fiát temették.

* * *

Erkölcsi és értelmi erőinek nagyságára idézem azokat, kik a legközelebb állottak a lelkéhez, idézem azokat, kik életének talán a legnehezebb viszonylataiban, a világháboruban megfigyelhették és idézem politikai ellenfeleit.

Tisza Istvánt csakugyan erkölcsi fölfogásának ritka szigorusága, erkölcsi érzésének kivételes nagysága tette valójában azzá, ami volt. (Szász K. 90. lap.) Lelki nagyságát talán a legjobban megvilágitja a Protestáns Szemlében olvasható nekrolog: »magyarságát Pusztaszerről hozta, lovagiasságot az Árpádok udvarában tanult, ereje, virtusa a fekete seregben izmosodott ki, hitét a reformátorok gyujtották föl, látni Bethlen Gábor tanitotta, hideg szenvedélye Széchenyitől rögződött bele.« Az igazság hive volt, a kis igazságoké épp ugy, mint a nagyoké. (Gondolatok 116. lap.) Családjához tartozó kicsiny gyermekekhez intézett leveleiben mindig a maga egész keménységében csendül meg a kötelesség szava és hajthatatlan rigorózitással és következetességgel tér vissza mindig annak motivuma. (U. o.) Tökéletesen férfias egyéniségével nőiesen lágy, finom és gyöngéd érzés állott harmoniában és egyensulyban. (U. o. 118. lap.) Gyülöletet ellenségei iránt sohasem érzett. (U. o. 119. lap.) És megerősitettek ezekben engemet mindazok, amiket itt Debreczenben, Tisza István legbensőbb barátainak egyikétől, egy — reámnézve feledhetetlen — beszélgetés során hallottam. Ő, aki Tisza Istvánnak talán minden érzését, minden gondolatát ismerte, kihez Tisza a legbizalmasabb leveleit irta, a lelkesedés tüzével szólott Tisza erkölcsi erejének nagyságáról, páratlan kötelességtudásáról, érzéseinek nemességéről. Feledhetetlen lesz nekem ez a beszélgetés, mert ekkor a Tisza István lelkének a közelségét éreztem, éreztem az erkölcsi és a szellemi nagyság ragyogó fénykévéinek a perzselését, amely fénykévéket egy

nemes baráti lélek fogott fel egy hosszu életen át és szótlanul őrzött meg a lelke legmélyén és vetitett most hiven vissza.

Ime ilyennek ismerték azok, akik legközelebb állottak a lelkéhez.

A világháboru szereplői közül idézem Hindenburgot: »A politikusok közül előszeretettel gondolok — ugymond — Tisza grófra, aki 1916—17 telén Pleszben meglátogatott. Az ő lényében ott volt akaratának megtörhetetlen ereje és izzó honszerelme.« (V. ö. Hegedüs Loránt, A magyar éjszaka, Budapesti Szemle 523—525. szám 27. lap.) Idézem Czernin Ottokárt: »Sok éven át Magyarországot Tiszának hivták. Olyan ember volt, kit merész, férfias jelleme, kemény elhatározottsága, félelmet nem ismerése és egyenessége, messze a köznapi fölé emelnek. (Im Weltkriege, Berlin 1919 II. kiadás, 186. lap.) Hü volt, mint az arany, szavára házakat lehetett épiteni. (U. o.) Nem ismert más patriotizmust, csak a magyart. (U. o. 184. lap.) A magyar állam testéből nem akart adni senkinek egyetlen quadrátmétert sem.« (144—186. és 187. lapok.)

Politikai ellenfelei közül idézem Apponyit és idézem legelszántabb ellenfelét, Andrássyt. Apponyi magasztalóan szól róla, mint olyan férfiuról, »akinek tragikus halálát mindnyájan siratjuk, akivel engem — ugymond — a sors mindig szembeállitott, de akiben a magyar nemzetnek egy nagy erőtényezőjét nemcsak akkor méltányoltam érdeme szerint, amikor már nincs az élők között, de akkor is, amikor köztünk a legélesebb küzdelem folyt.« (Budapesti Hirlap 1920 okt. 24. szám.) Andrássy azt irja, hogy »Tiszában a közelmult történelmi korszakának kimagasló vezéralakját és martirját« tiszteli. (Diplomácia és világháboru, Budapest 105. lap.)

És amikor a leghivatottabbak ajkáról az erkölcsi és értelmi erőknek ezt a sommáját halljuk, mi debreczeniek büszkén olvassuk Beöthy Zsolt kiváló emlékbeszédében, hogy Tisza „Debreczenben tanult, a Nagytemplom árnyékában, a százados magyar küzdelmek szinterén, az ősi kollégiumban, hol még él és hat valami abból a puritán szellemből, melyet Bessenyei talált Patakon és mely benne és minden neveltjé-

ben a magyar lelket megvesztegethetetlenné erősitette. Százados küzdelmek — ugymond — politikussá képezték Debreczent, de mindig ennek a léleknek politikusává. Ott lobog ez tanitóiban és deákjaiban s a kis geszti fiuban is — a biblia szavaival: „csontjába rekesztetett tüzzé“ izzik. Tüzes magyar érzése nem itt született, — ugymond — századok előtt született az már! De itteni benyomásai kétségtelenül hozzájárultak, hogy életének azzá a kategórikus imperativusává szilárdult, melynek példájául hirdetjük, hőséül és áldozatául gyászoljuk őt.“ Büszkén olvassuk, hogy Tisza törhetlen magyar lelkének a kialakulásában ime Debreczennek is része volt. (Beöthy i. m. 7. lap.) És Tiszára vall, hogy viszont „a hüségnek és nagyrabecsülésnak aranyszálai füzték a debreczeni református főiskolához“ (Balogh Jenő: Tisza István emlékezete, emlékbeszéd a Magyar Tudományos Akadémia közülésén, Budapesti Szemle 521—522. szám 80. old.) és hogy a debreczeni társadalom több kiváló tagjához egész életre szóló barátság kapcsolta. (Szász K. i. m. 7. lap.)

Cselekvő erejének, elszántságának maga is teljes tudatában volt: „Érzek magamban erős akaratot, érzek magamban elszántságot és elhatározottságot, hogy mindazon erőnek, amelyel az Ur Isten kegyelméből birok, végső megfeszitésével ennek a nagy ügynek szolgálatába álljak“ — mondotta a parlamentárizmusért folytatott küzdelem során tartott egyik képviselőházi beszédében. (Küzdelem a parlamentárizmusért, 52. lap.) A közügyeknek ugyanez az elszánt szolgálata sugárzik egy másik ugyanezen küzdelem során tartott beszédében: „Én most ebben a küzdelemben, ezért az ügyért odadobom mindenemet, beleviszem a küzdelembe mindazt az erőt, amelyet kifejthetek, mindazt az erkölcsi tőkét, amelyet — talán dicsekvés nélkül mondhatom — egy esztendőn át nem épen dicstelen munkásság és fáradozás utján gyüjtöttem.“ (Ugyanott 110. lap.)

Egyéniségének ez az acélos keménysége kétségkivül kapcsolatos erős kálvinista hitével. De nagy hatással voltak reá Berlinben és Heidelbergben töltött egyetemi évei is. Lelke — mint életirói majdnem mind kiemelik — a nagy Bismark lelkével sok tekintetben rokon. (V. ö. Balogh i. m.

8—9. lap.) Tiszának ezt az acélos keménységét Czernin is kiemeli (186. lap.), kiemeli gr. Bethlen István miniszterelnök is a Tisza-egyetem névavató-ünnepén: „Tisza István férfi volt, kemény és harcos férfi, ... akit nem tolt maga előtt a közvélemény, de ott, ahol megjelent, maga csinált közvéleményt." — Vitéz és szuggesztiv erejü férfinak, kitünő hazafi nak, elsőrangu parlamenti vezérnek, hatalmas agitációs erőnek tartja Andrássy is. (I. m. 164. lap.)

Hazai közéletünkben Széchenyi és Kossuth óta az volt a főprobléma, hogy vajjon mi az első teendő: gazdaggá tenni a nemzetet, hogy szabad és független legyen, vagy szabaddá és függetlenné tenni, hogy gazdag legyen. Széchenyi az elsőt, Kossuth a másodikat akarta. Tisza ebben is Széchenyi követője volt. „Akármilyen nemzetiszinü sorompókat állitunk is fel, — mondotta — ha ezzel szegényebbé teszem a nemzetet, ártottam függetlenségének; viszont akármilyen vámunióba lépünk is, ha ezzel gazdagabbá tettem a nemzetet, egyuttal függetlenebbé is tettem." (V. ö. Szász K. i. m. 67. old.)

* * *

Közéleti müködésének főbb irányai voltak: a parlamentárizmusért való küzdelem, a választójog szélsőséges kiterjesztése elleni küzdelem, a véderő javaslatok melletti küzdelem. Biztositani akarta a parlament normális müködését, biztositani akarta az értelmi és erkölcsi erőknek a tulsulyát a közéleti ügyekben és biztositani akarta az államot külső támadások ellen. Mintha előre látta volna, hogy a nemzetre a világháborunak és az azt követő eseményeknek szörnyü megpróbáltatásai várnak, amelyek között az állam akarati szervének, a parlamentnek normális müködésére, a közéleti ügyekben a szellemi és erkölcsi erőknek a tulsulyára, erős hadseregre mindenekfölött szükség van. — A nagy emberek csak még nagyobbakká lesznek, ha a legsulyosabb viszonyok közé állitja őket a sors. Tiszának is a világháboruban való magatartásában kulminál közéleti müködése.

A parlamentárizmusért való küzdelem ime közéleti müködésének egyik főiránya. (V. ö. barabási Kun József, Ünnepi beszéd a Tisza-egyetem névavató-ünnepén, 2. oldal.) — A képviseleti rendszer, mint Concha mondja: (Politika, Bu-

dapest, 1895, 408. oldal.) abban áll, „hogy az egész társadalomnak biztosittatik általa a befolyás az állami akaratra". Minálunk a parlament müködésének különös jelentősége van. Volt a Tisza idejében, van ma is. Akkor főleg Ausztriára, Ausztria tulsulyára tekintettel volt ez igy, ma, amikor teljesen egyedül állunk, barátok nélkül, akaratunknak csak akkor lehet sulya, ha az valóban az egész társadalomnak, az egész nemzetnek az akarata. Igaza van Tiszának: hogy „nemzeti létünk a parlamenti kormányzattal van egybeforrva". Csakugyan: „e nemzet életerét vágja keresztül és létét teszi kockára, aki a parlamentet gyengiti, teszi lehetetlenné vagy azon a tiszteleten ejt csorbát, melyet a magyar parlamentnek az egész magyar nemzet és e nemzet jó barátai és ellenségei előtt ki kell érdemelnie. . . . A nemzeti akarat érvényesülésének biztositása kell, hogy egyaránt szivén feküdjék minden valóban alkotmányosan gondolkodó magyar embernek és e nagy föladat megoldásában a valódi hazafiasságtól vezetett és felelősségérzettel biró komolyabb elemeknek pártkülönbség nélkül ¡kezet kell fogniok". (Küzdelem a palamentárizmusért 9. és 10. old.) „Igenis nekem rögeszmém, — mondja egyik beszédében — hogy Magyarország csak ugy állhat fenn, mint szabad állam, ha fenntartja a parlamentárizmust a maga elvi tisztaságában." (U. o. 76. oldal.) A világháboru szörnyüségeinek bekövetkezése előtt biztositani akarta ime, hogy a magyar országgyülés „a magyar államhoz méltóan cselekedni is tudjon és igazi akaratát kellő időben kifejezésre birja juttatni". (Balogh i. m. 93. oldal.) Hogy mennyire szükség van erre ma is: mindnyájan érezzük.

„A benső megelégedésnek érzése hat át, — mondotta Tisza egyik beszédében — ha most azt gondolhatom el, hogy az Ur Isten kegyelme részesévé tett két olyan munkának, — gondolt az obstrukció elleni küzdelemre és gondolt a választójogi javaslatra — amelyben boldog és büszke vagyok, hogy résztvehettem és amely után talán azt gondolhatom magamban, hogy nem éltem és nem dolgoztam egészen hiába.« (V. ö. Szász K. i. m. 43. lap.) Ime látjuk, hogy milyen nagy sulyt helyezett Tisza a szélsőséges választójog elleni küzdelemre is. Jól tudta ugyanis, hogy a parlament nyugodt munkájának a biztositása, az obstrukció letörése egymagában-

véve nem elég. Ha az oda nem való elem özönli el a képviselőházat: hiába biztositott a képviselőház nyugodt munkája, hiába van letörve az obstrukció, a kiképzett akarat nem lesz megfelelő, ellenkezőleg romboló hatásokat fog kiváltani. Csakugyan — mint Concha mondja — »az általános szavazati jog nem lehet alapelv, nem lehet az emberi minőséggel járó jogi igény, nem lehet a politikai dogma egy neme, aminővé a franciák tették.« (I. m. 416. lap.) »Kérdés, akarunk-e térdet, fejet hajtani a romboló radikális irányzat előtt, amely megtámadta mindazt, ami legszentebb kincse a magyar nemzetnek; belevágta fejszéjét mindabba az életgyökerébe a magyar államnak, amelyből táplálkozik és amely ha nem lett volna, bizony kidőlt volna ez a fa a világháboru viharában«, mondja Tisza 1917 junius 25 én a képviselőházban és igy folytatja: »Én nem fogok megijedni ettől az áramlattól... Nekem nem kell ezen radikális szekták Magyarországa, amelyek a maguk nemzetközi, romboló, atheista tanainak szük látóköréből néznek mindent. Nekem nem kell az a romboló irányzat, amely egyenesen végveszedelmet jelent a magyar állam nemzeti jellegére és a magyar nép nemzeti jellegére nézve.« (V. ö. Balogh i. m, 83. oldal.) »A követelők a maguk Magyarországát akarják megteremteni, mi pedig fenn akarjuk tartani a miénket — mondja. Azzá akarjuk tenni — ugy mond — Magyarországot, ami volt hosszu századokon keresztül és ami lesz, bizom a magyarok Istenében, a jövőben is: egész lényében szabadságszerető, de egész lényében magyar államnak.« (V. ö. Beöthy i. m. 30. old.)

A választójog kérdésében álláspontját igy körvonalozta: »A valódi liberális álláspont végcél gyanánt a nemzeti demokrácia egész tömegének politikai jogokkal való felruházását kell hogy odaállitsa olyan végcél gyanánt, mely ne frázis legyen, de komoly cél, amely felé lépésről-lépésre következetesen haladni kell. De a haladásnak nem az a módja, hogy aprioristikusan a választási jogba bevonjunk és azzal felruházzunk olyan tényezőket is, amelyek erre ma még kellő előföltételekkel fölruházva nincsenek. Egész eljárásunkban, egész politikánkban, egész társadalmi viselkedésünkben igyekezzünk igenis belenevelni a nemzeti demokráciának mind-

szélesebb, mind nagyobb rétegeit abba, hogy birjanak az anyagi függetlenségnek azon attributumaival, birjanak azzal a szellemi müveltséggel, birjanak azzal a megbizható hazafiui érzéssel, amely mellőzhetetlen előföltételét képezi annak, hogy a rájuk ruházott választói jogot valóban a haza javára gyakorolják. Mindenütt a világon a szabadelvü felfogás arra törekszik, hogy szaporodjanak a nemzeti társadalomnak felvilágosodott, értelmes, független elemei, hogy azután azokra ki lehessen terjeszteni a választói jogot. Az az eljárás pedig, mely derüre-borura felruházza a választói joggal az arra qualifikációval nem biró elemeket is, az igenis a demagógiának és a reakciónak szolgál.« (Küzdelem a parlamentárizmusért 62., 63. old.) Keserü csalódások és szörnyü megpróbáltatások bizonyitják, hogy Tiszának mennyire igaza van.

Hogy Tisza csakugyan együtt érzett a föld népével, erre ismét azok egyikét idézem, akik Tiszához a legközelebb állottak, aki látta „a geszti földes urat patriarchalis együttérzésben a föld népével, amint asztalához ülteti, amint gyógyitja, amint meggyőzni igyekszik a nép emberét". (Gondolatok 106. old.) És idézem őt magát: „Erősebb lelki kapcsolatba kell a néppel lépnünk, — mondotta — többet kell személyünkből, gondolatainkból, érzelmeinkből e célra szentelnünk s akkor azután igaz munkásai lehetünk a nép haladásának, boldogulásának, a társadalmi békének, a tettekben nyilvánuló felebaráti szeretetnek és szocialisták leszünk a szó legmagasabb emberi és krisztusi értelmében." (V. ö. Szász K. i. m. 75. old.) A nép iránti őszinte és mélységes szeretetéről Tisza Istvánnak ugyszólván minden lépése tanuskodott. (V. ö. u. o.)

Közéleti müködésének harmadik főiránya volt a véderő javaslatok melletti küzdelem. Ismerte a haderő jelentőségét az államéletben. Hogy mi egy állam hadsereg nélkül, ezt akkor láttuk igazán, amikor egy napon a hadsereg összeomlott. Igaza van Conchának: „A karhatalom minden irányban végső próbaköve az állami szuverénitásnak, legfőképen azonban az állami akaratnak a nemzetközi viszonyokban való érvényesülésére nézve." (I. m. 492. lap.) Balogh Jenő irja, hogy Tisza: „mivel látta a világháboru veszedelmét, aggódó hazaszeretetének egész hevével évtizedeken át arra törekedett,

hogy szeretett magyar faja minél jobban felkészülve állhasson szembe ellenségeinek készülő támadásával . . . közpályája kezdetétől fogva a magyar nemzet létkérdésének tekintette a magyar nemzet katonai biztonságának megalapozását, első teendője fejleszteni a véderőt." (I. m. 91. old.)

A világháboruban való szereplését illetőleg ismét csak Czernint idézem, aki „Im Weltkriege" cimü munkájában mondja, hogy sok éven át Magyarországot Tisza Istvánnak hivták. Valóban az ő neve Magyarországot jelentette, az ő szava Magyarországnak a szava volt mindaddig, mig épen a legválságosabb időkben gáncs nem vettetett neki, aki pedig szinte emberfölötti erővel, erejének végső megfeszitésével dolgozott ekkor is hazájáért. A világháboru kitörése óta mindig vágyódott a harctérre. Most, amikor odaért, megkönnyebbülten irta egyik barátjának! „Végre itt vagyok". (V. ö. Balogh i. m. 99. old.) És itt szemébe kell nézni annak a szörnyü vádnak, le kell számolni azzal a szörnyü váddal, hogy a világháboru felidézője, okozója Tisza István volt. Ez a vád sokáig kisértett. Ezt hangoztatták Tisza gyilkosai is, Tiszát okozták az aljas merénylet elkövetése előtt a háboruért, a háboruval járó sok-sok szenvedésekért. Mindenki, aki ennek a nagy világkatasztrófának a létrejöttét csak kissé a mélyebbre hatolva és nem egészen a felszinen mozogva vizsgálja, tudja azt, hogy ennek a bekövetkezése nem egyetlen embernek a müve volt. Anglia és Németország világhatalmi versengésének volt ez szükségképeni következménye. (V. ö. Hegedüs i. m. 5., 18. és köv. lapok.) Anglia látván-látta, hogy Németország oly mértékben erősödik, oly mértékben fejlődik ipari termelése és világkereskedelme, hogy ha ez igy megy tovább, ugy Angliát Németország beéri, sőt tul is haladja és ezzel Németország az Északamerikai Egyesült-Államok és Japán mellett a világ harmadik nagyhatalmasságává lesz, Anglia pedig a nagyhatalmak között a második vonalba szorul. Meg kellett hát akadályozni a német birodalom békés eszközökkel való hatalmas fejlődését. Erre szolgált Németország diplomáciai bekeritése, amit az angol király és az angol diplomácia ritka ügyességgel vitt keresztül. Erre szolgált maga a világháboru. A világesemények ilyetén kialakulásában hazánk és annak

bármily nagy fia olyan szerepet, hogy a világháboru okozójául lenne odaállitható, a dolog természete szerint nem vihetett.' „Magyarország bármit tett volna, ebbe a világtusába ártatlanul belesodorták volna. Mi nem tehettünk sorsunk ellen, mert kicsinységünkben csak oldalcsapása voltunk egy régen megindult nagyobb folyamatnak." (Hegedüs i. m. 24. és 25. old.) És ma már kétségtelenül bebizonyitott tény, hogy Tisza István teljes erejével azon volt, hogy megakadályozza a világháboru kitörését. „Tévedés, — mondja Czernin — mintha Tisza háborus uszitó lett volna. Ő a háboru ellen volt." (I. m. 15. és 16. old.) Ma mindenki tudja, — állapitja meg Beöthy Zsolt — (I. m. 25. old.), hogy a monarchiának, sőt Közép-Európának döntésre hivatott összes államférfiai között ő volt az egyetlen, aki ellenezte a háborut. Legbensőbb munkatársainak egyike, Balogh Jenő is kiemeli, hogy „Tisza István heteken át mindenképen arra törekekedett, hogy megóvja a békét és elháritsa hazájáról és az emberiségről ezt a pokoli megpróbáltatást. Mikor ez lehetetlenné vált, mindent elkövetett arra, hogy a háboru lokalizáltassék." (I. m. 95. old.) „ . . . Egyetlen ország vezetője tiltakozott — ugymond Hegedüs Loránt — a háboru ellen s ez a magyar miniszterelnök volt, Tisza." (I. m. 25. old.) Történelmi tény, hogy 1914 julius 1-én külön fölterjesztéssel fordult Tisza a királyhoz, mondván benne: „a háborus próbálkozást végzetes hibának tartanám és érte a felelősséget nem vállalnám". Történelmi tény az is, hogy a julius 7-én Bécsben tartott közös minisztertanácson a monarchia katonai és polgári vezetői között ő az egyetlen, ki tiltakozik, ki lemondását akarja benyujtani, ki a jelenlevők lelkiismeretére apellál, hogy elhatározásukat ujból gondosan mérlegeljék. (Lásd Hegedüs i. m. 26. old.) Andrássy is elismeri, hogy a döntő közös minisztertanácson Tisza foglalta el az összes jelenlevő kormányférfiak között a legbékésebb álláspontot. (I. m. 42. old., v. ö. 46. oldal is.)

Tisza ime mindent megtett, ami emberileg lehetséges volt, hogy a szörnyü katasztrófát hazájától, nemzetétől elháritsa. Amikor látta, hogy ez nem sikerül, amikor a rettentő összecsapás megtörtént: minden erejével azon volt, hogy a nemzet összes életerői megfesszittessenek, hogy minél jobban

meg tudjuk állani a helyünket a szörnyü küzdelemben, hogy igy minél több eredménnyel, minél kevesebb veszteséggel kerüljünk ki e világmérkőzésből. Hogy az következett be, ami bekövetkezett, ezért bizonyára azok a felelősek, kik tényeikkel a nemzeti életerőket megbénitották, magának Tiszának is nem egyszer — nem is mindig hazafias intencióktól vezérelve — még ekkor is gáncsot vetettek.

És jött a nagy összeomlás. A nagy összeomlás napjaiban Tisza barátainak azt mondotta, hogy ugyanazt érzi, mint mikor a legnagyobb családi csapások sujtották. (Lásd Balogh i. m. 101. old.) Hogy pedig mit érezhetett ő akkor, mikor a legnagyobb családi csapások sujtották, csak az tudja, aki mélyen érző lelkét, családjának rajongó szeretetét ismerte. Ime ugy szerette hazáját, mint ahogy az övéit szerette.

* * *

Azt mondottam, hogy Tisza István nagyobb, ha a benne rejlő lelki sajátosságokat, a benne rejlő lelki erőket nézzük, mintha müködésének eredményeire, ha a hatásaira tekintünk.

Áll ez az élő Tiszára. De nem áll a martirhalált halt Tisza Istvánra. »Gyilkosai . . . azt hitték, — állapitja meg Beöthy Zsolt (i. m. 34. l.), — hogy benne a magyar erkölcsöt, a magyar erőt, a magyar jövőt döntik le. Csalódtak, mert a vizek le fognak folyni s magyarságunknak, a magyar jövőnek eggyel több erőforrása lesz: az ő nagy emlékével. „Az ő egyenes utján, az ő örök tüzével, az ő kitartó munkájával, az ő lelki tisztaságával és az ő rendületlen hitével kell keresnünk — ugy mond — a szabadulást és föltámadást.“ (I. m. 36. old.) »Neki, hogy a hazáját holta után is szolgálhassa, — mondja Balogh Jenő — (i. m. 104. old.) a vértanuság lelki gyötrelmei között kellett átmenni a halhatatlanságba, hogy akkor azután egész nemzete felismerje az ő igazi nagyságát, sőt a jövő nemzedék követhesse az ő példaadását.« Csakugyan »a sors, mely életében annyiszor üldözte, halálában jutalmazta meg.« (Gondolatok 125. old.) »Tisza Istvánnak csak a testét lehetett megölni, — irja Szász Károly (i. m. 96. oldal.) — lelkét, szellemét nem. Ez a magasztos lélek, ez a fenkölt szellem itt él és munkál közöttünk . . . Erőt, bátoritást, vigasztalást nyujtva az ő halálával árván maradt nemzetének.«

»Tisza István koporsója felett alig borult el a szemfedő és máris az ő hirnevétől, az ő dicsőségétől visszhangzik az ország« állapitja meg Bethlen István Magyarország miniszterelnöke a Tisza István-egyetem névavató-ünnepén. Mert nevéről nevezte el magát a legmagyarabb város egyeteme. Szobrot állit neki, elsőnek állit neki szobrot az ország legmagyarabb városa. És ime mindennap akarják látni arcának nemes vonásait ennek a társadalmi egyesületnek a tagjai (*az arckép leleplezése*). Akarják látni ezeket a hideg vonásokat, melyeknek csodás ellentéte lelkének belső tüze. Szinte halljuk hangjának csengését, halljuk a lelkéből jövő, épp ezért a lelkünket megfogó nagy igazságokat. Igenis látni akarjuk arcának vonásait, érezni akarjuk lelkének belső tüzét, hallani akarjuk hangjának a csengését, hallani akarjuk az ő nagy igazságait, hogy megerősödjünk az ő tiszteletében, az ő követésében. Sokan akarjuk már ezt, mindennap többen akarjuk ezt. Pedig volt idő, amikor megkövezték őt. Ezért mondom, hogy csodálatos a hatása a megholt Tiszának. Ő fogja föltámasztani ezt a letiport nemzetet. És ő fel fogja támasztani ezt a letiport nemzetet, »mely eljutott az örvény széléig« (Kozma Andor). Mert az ő lelke a mi lelkünkben imé föltámadott. Fel fogja támasztani ezt a letiport nemzetet, mert csakugyan igaz az, hogy ha » . . . a győző népnek erkölcsi fölénye nincs, nem fogja a háboru eredményét kihasználni.« (Concha i. m. 89. old.) Bizonyos . . , hogy amit a kard széjjelvágott, az erkölcsi és a szellemi erők ereje és fölénye ujból egybefogja. Annál bizonyosabban egybefogja, eggyé teszi az erkölcsi és a szellemi erők ereje és fölénye azt, amit nem is a kard, hanem a hitszegés és az árulás tépett széjjel. De őt magát idézem, hadd halljuk az ő szavát: »Minden nemzetnek egy levert, letiport férfias küzdelme, ha százezrek vérébe kerül is, melegágya lehet egy jó, egy szebb jövőnek, a vérrel megáztatott talajból kinő a szabadság fája, talán szebben és erőteljesebben, mint az előtt.« (Küzdelem a parlamentárizmusért, 70. lap.) Adja Isten, hogy igy legyen! Ebben fog segiteni bennünket a Tisza István szelleme!

FILOZOFIAI SZEMINÁRIUM

DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁR
2538/1948 gyarapodási naplószám.